

Inhoud

1.	Voorwoord	2
2.	Korte schets	3
3.	De voorlopig laatste openbare school van oirschot.....	4
4.	Gedicht	7
5.	Tussen gerei en gerief	8
6.	Een waterput nabij de markt van Oirschot	10
7.	De wording tot rederijkersgilden.....	11

1. Voorwoord

Met het verschijnen van dit eerste nummer is een lang gekoesterde wens in vervulling gegaan. Een eigen boekje, waarin het wel en wee van onze heemkundekring meer tot uiting zou kunnen komen. Velen zijn dan ook blij met deze nieuwe aanwinst.

Het bestuur hoopt hiermede nog meer bekendheid te kunnen geven aan de vele heemkundige activiteiten.

Het gevormde werkcomité staat borg voor het welslagen.

Zowel aan het heden als aan het verleden zal de nodige aandacht worden besteed. Door gesprekken hoopt men een beeld te kunnen vormen van wat er vroeger in den eigen herd "afspeulde".

Samen met het streekarchivaat willen wij proberen de belangstelling voor het verleden nog meer te doen groeien.

Moge de glans van de heerlijkheid Oirschot blijven schitteren.

Nico van Cuyck, voorzitter.

2. Korte schets

Clary van Esch-van Hout hield mij staande in de Molenstraat en vroeg mij af en toe een verhaaltje te schrijven over Oirschotse merkwaardigheden in een Heemkundig geschriftje. Zij meende, dat ik dat best kon omdat ik nogal eens door Oirschot kuierde en alles bijhield. Nou wandel ik inderdaad graag door ons dorp; niet om alles nieuwsgierig te bekijken, maar gewoon om je wat te vertreden en te genieten van het feit, dat je dat kunt en hopelijk nog lang kunt blijven doen. Ook pak ik graag de fiets.

Ik wil het proberen, want ik vind het initiatief goed. Verwacht van mij geen hoogdravende dingen; ik vertel zomaar wat "arrigheid". Ik ben ook niet goed gedocumenteerd, want ik heb veel van het verzamelde weggedaan. Iedereen mag mij rustig verbeteren of aanvullen. Ik weet lang niet alles, maar tezamen weten we heel wat.

Ik sprak van de Molenstraat. We stonden samen op de plek waar vroeger een hoefstal stond: dat heette 'n travaille. Dat was een woord uit de Franse tijd. Op oude kaarten kun je die dal, waarin het paard beslagen werd, nog zien. Jammer dat die opgeruimd werd: het was typisch straatmeubilair van een dorp. In Wouw staat nog zo'n travaille. In de travaille waar ik over spreek woonde en werkte Jan van de Heuvel, Jan de Smid. Zijn vrouw heette Mina en zij hadden een dochter die Mientje genoemd werd. Jan was een zware, groffe man, maar wel een vrolijke. Hij kon wel sakkeren en - in mijn jeugdige ogen - ook vloeken. We hadden er schrik van als we door de openstaande deur in zijn smidse keken. Hij stond meestal bij het vuur tussen allerlei ijzeren staven en rommel. Hij dreigde gewoonlijk met een gloeiend hoefijzer en weg waren we, vluchtend tussen al het ijzerwerk, dat ook buiten in de onverharde berm van de Molenstraat lag.

In grote tegenstelling tot deze forse man stond zijn klein en iel vrouwtje. In de zomerdag zaten ze zondag'smiddags op de stoep; pal naast elkaar, groetend en pratend met de voorbijgangers. Jan had dan een horloge aan een zogenaamde châtelain op zijn vestje hangen. Zijn grote voorschoot had die dag rust.

Jan de smid had een paar helpers: duvelstoejagers zeg maar. De ene heette Jan Kuijpers, die een arm en sjofel geklede man was. Hij woonde vooraan in de Kanunnikensteeg: opzij in het huis, dat nu d'n Oijevaer heet. Er was een deur en daarachter lag één donker, bedompt, vertrek. Daarin leefde deze Jan, die vroeger tegenover de Paters woonde en er freet op ging soldaat geweest te zijn. Jan, de handlanger, waste zich aan de pomp, welke voor de Protestantse Kerk stond. Daar was hij regelmatig, op zijn klompen, aan het smorsen (pèiten) met water.

Deze Jan ging ook - in opdracht - bidden voor je intenties aan de H. Eik. Te voet uiteraard. Ik heb er dikwijls een brood of een schaalje zult naar toe gebracht. Dat moest ik van ons moeder; Jan had dan voor een goed doel gepelgrimeerd. Dat deden mijn ouders ook wel zelf, maar zo kwam er iets terug voor de gave.

Ietsjes verderop in de Kanunnikensteeg, in een klein apart huisje, woonde Noeneske Hobbelen, die had bij Krupp in Duitsland het vak geleerd. Hij was de tweede hulp van de smid.

Noeneske sprak wat vreemd; achteraf heb ik begrepen, dat het gebroken Duits was.

Weet je wie de smederij, met Jan tussen vuur haard en aambeeld, ooit uitgeschilderd heeft?

Niemand minder dan de beroemde Karel Appel, die n.l. ooit als kostganger enige tijd in Oirschot verbleef. Het schilderstuk dateert van 1941. Karel logeerde tegenover de smederij, waar nu café 't Vrijthof is.

Het begin is gemaakt. 't Eigene: 't blijft toch skon!

Theo v.d. Loo.

3. De voorlopig laatste openbare school van oirschot

De meesten van ons hebben in hun jeugd onderwijs gevolgd op een katholieke school en dat de normaalste zaak van de wereld gevonden. Weinigen zullen er bij stilgestaan hebben dat dat niet altijd zo "normaal" geweest is. De geschiedenis van het katholieke onderwijs in Oirschot is nog maar kort.

Op het einde van de 18de eeuw nog moest de onderwijzer in Nederland van de Hervormde Godsdienst zijn. Ondanks het feit dat de meeste Brabanders katholiek waren, gold dit ook voor onze provincie. Misschien denk je dat daardoor de leerlingen in de hervormde leer werden opgevoed. Welnee, het vak godsdienst bestond nog niet in de school. Het enige wat de kinderen leerden, was lezen, schrijven en later ook nog rekenen. Bovendien liet de schoolmeester het wel uit zijn hoofd de kinderen tot zijn godsdienst te "bekeren". De ouders immers zouden in dat geval - er was geen leerplicht - hun kinderen thuis gehouden hebben. En de meester was voor zijn inkomsten afhankelijk van het schoolgeld dat de leerlingen meebrachten. Vandaar!

Na 1800 moesten de scholen volgens de wet neutraal zijn.

In het midden van de 19de eeuw komt er vrijheid van onderwijs voor de wet. Maar in de praktijk kon men met dat wetsartikel weinig beginnen omdat alleen de neutrale (openbare) scholen door het rijk gefinancierd werden. Alleen 'n vereniging, zoals kloostergemeenschappen, konden een eigen scholen bekostigen. In Oirschot wordt in die tijd door de Franciscanessen met een eigen katholiek schooltje begonnen. Later groeit deze vorm van onderwijs uit tot de Mariaschool. De reeds lang bestaande scholen in de Kom, Straten en Spoordonk blijven voorlopig openbaar.

Na 1860 komen er beetje bij beetje steeds meer mogelijkheden voor bijzondere scholen, maar de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs komt pas in 1920.

De toenmalige pastoor -Deken Freyssen -en zijn kerkbestuur komen meteen in actie. Als eerste nemen zij de Openbare School in de kom over. In 1923 wordt de katholieke Odulphusschool geopend. Enkele leerlingen die niet van katholieke huize komen moeten volgens het kerkbestuur maar naar de openbare scholen van Straten of Spoordonk. In de praktijk is dat waarschijnlijk niet gebeurd. De kinderen bleven waar ze waren. Alleen onder de godsdienstles moesten (of mochten?) ze de klas verlaten, vermoedelijk jaloers nagekeken door hun katholieke klasgenoten.

Nu maakt het kerkbestuur bekend ook in Straten en Spoordonk katholieke scholen te willen stichten. Maar dan komen enkele ouders van niet-katholieke leerlingen in actie. Zij eisen van de gemeente de mogelijkheid om hun kinderen openbaar onderwijs te laten volgen. Te meer omdat het kerkbestuur duidelijk stelt dat er op hun scholen alleen katholieke kinderen mogen worden aangenomen. Bij die actievoerende ouders is ook meester van Heeswijk, katholiek hoofd van de school in Straten.

Waarschijnlijk heeft hij al vroeg te horen gekregen dat hij geen hoofd van de toekomstige katholieke school in Straten zal worden. Dat moet een hele slag voor hem geweest zijn. Want hij verliest hiermee niet alleen zijn baan, maar ook zijn huis. Hij en zijn grote gezin komen letterlijk op straat te staan. Zijn reactie is dus heel begrijpelijk.

De actievoerende ouders vinden een gewillig oor bij provincie, gemeente en inspecteur Beliën. De provincie stelt wel als voorwaarde dat de op te richten school zo goedkoop mogelijk gehouden moet worden. Daarom laat de gemeente haar oog vallen op een bestaand gebouw in de Dekanijstraat, nu nr. 14.

In 1907 is dit gebouwd als exercitielokaal voor de landstorm, tegelijk met een dienstwoning voor de dorpsveldwachter. In het bouwbestek staat vermeld dat hiervoor grotendeels afgebikte stenen zijn gebruikt. Alleen de bogen boven de ramen en de banden in de gevels zijn van nieuwe stenen gemetseld. Volgens A. Coppelmans, tegenwoordige bewoner van het veldwachterhuis, zijn die afgebikte stenen afkomstig van de, in 1904, ingestorte kerktoren.

Er wordt een (ver)bouwtekening gemaakt en vlot goedgekeurd door de gemeente en Inspecteur Beliën. Vanuit de provincie komt evenwel nog bezwaar. Het gebouw ligt te dicht aan de straat, zelfs te dicht bij de huizen aan de overkant. Als de ramen aan de straatkant verplaatst worden naar de oostkant slikt de provincie haar bezwaren verder in.

Behalve uit een leslokaaltje van 5.50 m. bij 6.00 m. bestaat de hele school uit een halletje en een ruimte met 2 privaten en een urinoir. De werkkant (de bordkant) komt aan de straatzijde omdat de

lichtinval van een schoollokaal altijd aan de linkerkant van de leerlingen moest zijn. Er wordt zo voortvarend gewerkt dat half April 1925, als in SpoorDonk en Straten het katholieke onderwijs begint, ook 't kleine openbare schooltje in de Dekanijstraat haar poort kan openen. Hoofd van de school en tevens enige betaalde leerkracht wordt...Piet van Heeswijk. Waarschijnlijk is de benoeming onderling geregeld, want van een sollicitatieprocedure zijn geen gegevens te vinden.

Anna Kneepkens-Motmans eerder onderwijzeres aan de openbare school in Straten, maar ook gepasseerd door het kerkbestuur, komt onbetaald assisteren. Dat juffrouw Motmans niet meer voor een benoeming in Straten in aanmerking kwam lag voor de hand. Immers zij was getrouwd en een getrouwde vrouw voor de klas was toentertijd nog taboe in het katholieke onderwijs. Heel druk zullen deze 2 leerkrachten het niet gehad hebben, want de hele school bestond uit zegge en schrijve 9 kinderen, waarvan meer dan de helft van Piet van Heeswijk zelf. Dit is voor meester van Heeswijk, na 14 jaren hoofd van een school te zijn geweest, een grote stap terug. Vermoedelijk is het daarom dat hij in 1927 ontslag vraagt om opnieuw te beginnen in West-Indië. Op 16 September krijgt hij dat ontslag en op 24 september 1927 vertrekt hij met zijn gezin naar Curacao om daar hoofd van een school te worden. Bij dat vertrek neemt hij wel vijf van de negen leerlingen mee. Vier kinderen resten nog in de Dekanijstraat. Het ligt voor de hand dat de gemeente 't schooltje zo gauw mogelijk wil sluiten. J.van Rooy -Nederduits predikant- C.Soethout en A.van de Werf dienen meteen bezwaar in. Na een onderzoek naar mogelijke toekomstige leerlingen wordt dat bezwaar verworpen. De school zal gesloten worden op 1 Januari 1928 met als voorwaarde dat het gebouw beschikbaar moet blijven voor eventueel weer in te voeren openbaar onderwijs. De 3 ouders gaan meteen weer in hoger beroep. Ondertussen zal er van September tot Januari toch nog een tijdelijke leerkracht benoemd moeten worden. Op de advertentie komt maar een gegadigde. Het is de 18- jarige Oirschotse Adriana Vogels. Inspecteur Beliën vindt het vreemd dat er maar een persoon gereageerd heeft, terwijl er zoveel wachtgelders te boek staan. Hij adviseert de gemeente om Mevr. Kneepkens- Motmans te benoemen. Zij immers heeft al aan de school geassisteerd. Waarom geen van de twee Oirschotse vrouwen benoemd wordt, maar iemand uit Meerssen in Zuid-Limburg, is volkomen onduidelijk. De 28-jarige M. van Gils - oud-hoofd van een meisjes- school - krijgt de baan. Ondertussen loopt nog steeds het hoger beroep tegen sluiting van de school.

Juffrouw van Gils wacht het resultaat daarvan niet af en begint meteen naar een andere, vaste, baan uit te kijken. Al gauw krijgt ze die. Ze neemt ontslag en op 27 December vertrekt ze naar Wassenaar. Tegelijk met de juffrouw verlaten ook de 4 laatste leerlingen de openbare school in de Dekanijstraat. Ze sluiten zich aan bij een van de andere Oirschotse scholen. Hiermee valt voorlopig het doek over het openbaar onderwijs in Oirschot.

In de loop van 1928 valt nog wel de uitspraak van het hoger beroep in de bus . Die luidt: De gemeente heeft 't recht de school op te heffen.

In 1931 dienen enkele ouders opnieuw een verzoek in om het openbaar onderwijs terug te krijgen in Oirschot. Er zijn weer 9 schoolgaande kinderen en de vooruitzichten voor nog meer leerlingen zijn aanwezig. Bovendien wil de familie Mans uit Oostelbeers haar kinderen ook best naar Oirschot sturen. De Protestantenvereeniging, "de Meyerij" afdeling Oirschot

ondersteunt het verzoek van de ouders. Vermoedelijk is dit verzoek afgewezen. Er zijn tenminste geen gegevens over de afloop te vinden. Als iemand van de lezers verdere of andere informatie heeft, dan is hun reactie van harte welkom.

Bij een school horen altijd oud-leerlingen, die de gegevens die je gevonden hebt kunnen bevestigen. Bij een klein schooltje met zo'n korte geschiedenis zijn die natuurlijk dun gezaaid. Tenslotte heb ik er een in onze omgeving terug kunnen vinden: Evert Soethout. Na wat herinneringen opgehaald te hebben wou hij ook even kwijt dat hij altijd graag naar school had gegaan. Zowel naar de openbare school als naar de katholieke Odulphusschool. En of hij zich een buitenbeentje voelde als niet-katholieke jongen tussen al die katholieke kinderen, wilde ik nog graag weten . Maar hij stelde me

gerust. Hij had dat als kind helemaal niet gevoeld. En onder de godsdienstles mocht hij altijd de klas uit, ergens gaan zitten lezen.

informatie: Streekarchief, Oirschot.

C. van Esch- van Hout

4. Gedicht

Ik zie er den Brabantse mens op z'n best
Ik zie hem er gaan naar z'n werk
Ik zie hem er komen nog voor het lest
Gedragen door de buurt naar de kerk.

Ik zie het den Brabantse mens dan aan
Dat hij stille devoot en net
Onder den toren op z'n plavuis blijft staan
In een gemeend en eenvoudig gebed.

Ik zie den Brabantse mens ook gaan
Naar kermissen om te plezieren
Maar ik zie hem met evenveel vreugde ook
Den Hooge Liev' Vrouwendag vieren.

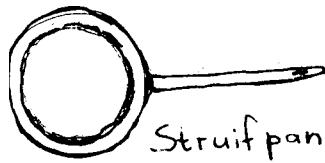
Hein van den Eijnden

5. Tussen gerei en gerief

Onder deze titel wordt in ons nieuw heemkundig tijdschrift een bijdrage verzorgd met als onderwerp het beschrijven van een of meerdere voorwerpen uit de twee museums die Oirschot rijk is, n.l. "De Vier Kwartieren" en "Hand en Span". Het is immers vooral hier dat iedere heemkundige zowel zijn hart als zijn kennis op kan halen bij het zien van al dit "gerei en gerief" uit het verleden.

Binnenkomende - in dit geval bij "De Vier Kwartieren" - is het eerste wat opvalt een van de twee monumentale schouwen die het museum rijk is. Hieronder zijn de vele voorwerpen welke vroeger bij het stoken van het vuur of de plattebuiskachel gebruikt werden volop aanwezig.

Het vuur was er niet alleen om mens en huis te verwarmen, er moest ook op gekookt worden, en gezien de grootte van de gezinnen was dat niet zo'n klein beetje. Een stille getuige hiervan is de grote struifpan, ook wel braajpan geheten, die van ijzer vervaardigd is.

In dit soort pannen werd spek gebakken. Voor het avondeten werd er de overschot van de aardappelen van 's middags in gebakken en gemeenschappelijk uit de pan opgegeten.

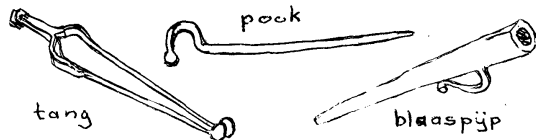
'n Meer feestelijk gebeuren waarbij de pan onmisbaar was, was het struifbakken. Het vrij eentonige menu van die tijd werd er door opgefleurd.

Het was niet zomaar een kleinigheid, dat struifbakken. Allereerst werd er "timper" gemaakt van romme, meel en gebutste eieren, die toch niet gebruikt konden worden. Soms werd er een "wenei" gebruikt. Dat laatste was door de kip wat slordig afgewerkt, want er zat geen schaal omheen.

Na flink wat varkensvet in de pan gedaan te hebben kon het bakken beginnen. Op de plattebuis, of vroeger boven het open vuur. Grote, dikke struiven werden er gebakken, soms met spek er in, of appels. En als de kersen rijp waren bakte men kersenstruif. En soms werd het zomaar een gewoon "dreug struif". Maar wat voor soort struif het ook werd; de ijzeren pan kon er tegen. De mensen die ze aten ook, want zo'n struif, die stond in de maag.

Heel apart was de z.g. "biestestrui". Biest was de melk van een koe die pas gekalfd had. Ze gaf behalve een mooie gele kleur ook een aparte smaak aan de struif.

Voorwerpen die nooit onder de schouw ontbraken waren de pook, de tang en de blaaspijp of blaasbalg.

Met de pook werd het vuur, (de naam zegt het al) opgepookt of opgerakeld, wat vooral bij de plattebuis veel effect had. Er was immers een mooi rond gaatje in die kachel, dat zeer toepasselijk pookgat heette. De tang diende om het hout zo te schikken, dat het vuur er

in bleef. Ze werd voornamelijk bij het open vuur gebruikt.

De blaaspijp - een gewone holle pijp - werd gebruikt om het vuur letterlijk en figuurlijk nieuw leven in te blazen.

Omtrent genoemde voorwerpen zijn diverse oude gezegdes ontstaan, waarvan er hier een paar volgen.

't Zoe druk hebben es de pan mi vastelaovend.

De waor me dor 'n pan.

De slo er op es 'n tang op 'n verreken.

'n Lilleke tang.

'n Aauw tang.

't Vuurke gere onblaoze.

Overal in zitten te raokele.

Goewd kunne poke en stoke.

Tijdvak	Datum	Pagina
Jrg. 01 1994-01	2021-03-29	9/13

Verder is er onder de schouw nog van alles te bekijken wat de moeite waard is en ....voor velen nog herkenbaar.

Luus

6. Een waterput nabij de markt van Oirschot

Achter de ABN-bank, Markt 9, is bij bouwwerkzaamheden een put ontdekt toen een grondboor door de gewelfde overkapping zakte (verstoring II). Een eerdere verstoring bij de bouw van De Moriaan (verstoring I) is destijds niet bekend geworden. Een eerste poging om de put te onderzoeken op 29 december 1993 leverde het volgende resultaat op:

Het gewelf zat ± 40 cm. onder het straatniveau. (Voor het gemak -40.)

De aanzet van het gewelf -105 gemetseld tot -140. Daaronder gestapeld. Afmeting stenen 21 x 10 x 5. In het gewelf een gat 10 x 10 dat later dichtgesmeerd is. Geen mangat en geen leidingen, tenzij in de verstoringen. Het vloeistofniveau in de put was -200. Een pijlstok kon langs de grote hoeveelheid puin af tot bijna -400 gestoken worden. Met onze puttemmer konden we helaas niets uitrichten.

Op 31 december hebben we geprobeerd het water met een dom- pelpomp weg te zuigen om vervolgens met schop en puttemmer verder te komen maar ook dit leidde niet tot resultaat. Na 20 cm liep de pomp vast.

Op 6 januari assisteerde Van de Velden-Rioolreiniging. Gehinderd door de hoeveelheid puin van de twee verstoringen gelukte het toch, om de fundering te bereiken op -370. Het puin werd daarbij terzijde gelegd. De inhoud van de put is door Van de Velden uitgespreid. Met behulp van een metaaldetector en het oog werd slechts materiaal verzameld dat naar alle waarschijnlijkheid met de twee verstoringen is meegekomen. Naar alle waarschijnlijkheid betreft het een waterput vanwege de gestapelde stenen en het ontbreken van een bodem.

Geen vondsten in de put duidt op een van oorsprong gesloten put. De forse afmetingen en de diepte duiden op bedrijvigheid. Mag men denken aan linnenververij, brouwerij, looierij?

Om het belang van waterputten met voldoende capaciteit te onderstrepen volgen enkele artikelen.

Uit: "50 jaar vrijwillige brandweer Oirschot" (1757) : Articulen geordoneert ende gearresteert bij de heren officieren, schepenen, gesworenen, raeden, kerck- en armmeesters deeser Vrij- en Heerlijkheit van Oirschot.

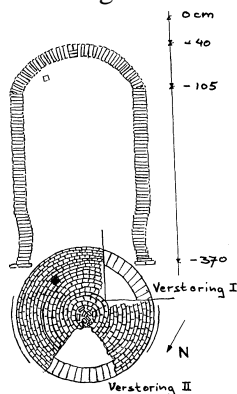
15) Dat ten tijde van brand alle brouwers ofte haeren bediendens, de brandklock horende, aenstonts haer sullen spoeden met haar bierwaegens, beladen met 4 a 6 half tonnen naer en ter plaatse de kuijp staat om water in te storten voor den watersack en continuelijc volgens ordre van de daer sijnde regent ofte brandmeesters tot den ijteijnde van den brand blijve in alle neerstigheijt waater aen te vaaren, en sal den geene die het eerste sijn water sal gestort hebben in de voorschreven kuijp, voor eene premie trecken en genieten de somme van drie gulde, de tweede sal genieten twee gulden en den deren eene gulden. En sal ideren brouwer die daer in nalaetich is verbeuren ider reijs de somma van 6 gulden.

Uit "Klooster Nazareth Oirschot" :

In 1818 was er gedurende de gehele zomer een zeer grote droogte geweest.

Greppels en sloten waren sinds maanden uitgedroogd ook de regenputten die in de Koestraat huis aan huis achter op het erf lagen, leverden geen druppel water meer op. De velden waren dor en verschroeid, mens en vee leed dorst.

Noodgedwongen moest men voor dagelijks gebruik en voor de was het water gaan halen in de Beerse, een half uur ver van het klooster. Dit heeft de ganse zomer geduurd en nog 23 november trok iemand er voor de zusters op uit om daar water te halen.

Hoe werd zo'n put gemaakt?

Hoe ver onder de grondwaterspiegel kon men werken?

Voor welke bedrijfstak is deze put gemaakt?

Jacques van de Ven, Archeologische werkgroep Oirschot. Januari 1994.

7. De wording tot rederijersgilden

Het ontstaan van de Rederijersgilde van Sint Katrien in Oirschot is nu, 11 jaar na oprichting, nog wel te achterhalen. In kranteknipsels, het archief van de gilde en het door de griffier van de vereniging geschreven boekje over het wel en wee van deze jonge rederijers, is hierover het nodige te lezen. Ook kan de ontstaansgeschiedenis nog worden opgetekend uit de monden van de oprichters zelf.

Anders gesteld is het met de talloze rederijerskamers die in vroeger eeuwen, vooral in Vlaanderen, Brabant, Holland en Zeeland, zijn ontstaan. Van veel van deze verenigingen is vrijwel niets meer overgebleven, laat staan het hoe en waarom van hun wording. Andere hebben ons veel sporen nagelaten.

Door intensief onderzoek is in de loop der jaren de kennis over de rederijers flink toegenomen. Vanuit diverse publikaties probeer ik een logisch samenhangend verhaal te schrijven over de ontwikkeling tot rederijersgilden.

Van ouds her

Via Romeinse schrijvers is het bekend dat onze voorouders in de Oudheid hun goden vereerden met zang, spel en optochten waarin afgodsbeelden en versierde offerdieren werden megedragen.

Ook grote feestmalen werden door de 'barden' opgeluisterd met zang en harpspel.

Het opkomend Christendom probeerde de heidense gebruiken uit te roeien en, wanneer dat niet lukte, aan te passen. Heidense godsdienstige taferelen werden vervangen door Bijbelse voorstellingen.

Sommige wereldse elementen werden blijkbaar wel getolereerd en bleven onderdeel van ommegangen. De Vlaamse reuzen zouden hiervan een overblijfsel zijn. Ook is er bijvoorbeeld in 1830 een processie bekend waarin de Vier Heemskinderen en het Ros Beyaard mee omgingen.

Van de Romeinen is het bekend dat ze in onze streken toneel brachten. Karel de Grote verbood in 789 alle christenen om de schouwburgen van de Romeinen te bezoeken. Daar zouden alleen maar onbehoorlijkheden vertoond worden. In dezelfde tijd verschenen er rondtrekkende zangers, vertellers en kunstenaars. Karel verbood ook hun optredens bij te wonen en de Kerkvergadering van Tours van 813 heeft hun gedrag streng veroordeeld. Deze verboden hadden niet het minste resultaat.

In dienst van de Kerk

De geestelijkheid van de nieuwe godsdienst maakte dankbaar gebruik van de voorchristelijke rituelen. Zij ging met de tijd mee en maakte ook gebruik van toneelspel. In processies werden Bijbelse taferelen getoond en latijnse lofzangen werden ondersteund door ze uit te beelden. Het aantal kerkdienaren en priesters was echter niet altijd toereikend om alles uit te beelden tijdens de processie. Het was een logische stap om de hulp in te roepen van de bevolking. Doordat mensen die goed voldeden ook de volgende keren gevraagd zullen zijn, ontstonden in de gemeenschap min of meer vaste groepen die, onder leiding van de geestelijkheid, assisteerden bij toenmalige activiteiten in dienst van de Kerk. Het uitbeelden van Bijbelse en andere godsdienstige taferelen zal eerst zonder woorden gebeurd zijn, als ondersteuning en verduidelijking van het gezongen of gesproken latijn. Toen men tot de konklusie kwam dat het volk meer moest begrijpen van de godsdienst, stapte de Kerk over op de volkstaal. Het was dan een kleine stap om de uitbeeldende personen een stem te geven, zodat er een levendiger toneel ontstond. Dit kan voor de leken weer een aansporing geweest zijn om, in navolging van de geestelijkheid, zelf mee te gaan schrijven.

Wereldser

Samen met de volkstaal verschenen er meer volkse elementen: men kon zich natuurlijker, en gemakkelijker uiten. Al in de 13e eeuw ontstonden de eerste wereldlijke drama's en blijspelen. Waarschijnlijk was niet iedereen even modern, en misschien werd het wel eens té volks, maar Paus Innocentius III verbood in 1210 de mysteriespelen en hij stond niet toe dat geestelijken er aan deelnamen.

Niet iedereen had zijn roep blijkbaar kunnen of willen horen: het verbod werd eveneens uitgevaardigd tijdens de Kerkvergadering van Trier in 1227 en de Synode van Utrecht in 1293.

Door de vorming en de opkomst van de steden kwamen de 'ghesellen van de spele', zoals ze werden genoemd, meer in contact met wereldse vormen van toneel doordat de sprooksprekers en minstrelen die vroeger de edelen op hun kastelen vermaakten, nu broodwinning vonden op de marktpleinen der steden. We zijn dan in de 13e, 14e eeuw.

Met de vorming van de steden werd de gemeenschapszin sterker en ontstonden er hechte groepen met een eigen patroonheilige, verbonden aan een kapel of kerk.

Deze kerkelijke broederschappen luisterden processies op met het uitbeelden van taferelen onder leiding van de geestelijkheid. Deze groepen kregen van de stedelijke overheid meestal een vergoeding. Uit of naast deze groepen ontstonden al in de 15e eeuw de eerste burgerlijke verenigingen die zich naast het opluisteren van processies en andere godsdienstige plechtigheden toelegden op het vervaardigen en voordragen van poëzie en toneel, hun bijdrage leverden aan blijde inkomsten en hun medewerking verleenden aan andere feestelijkheden.

In kleinere plaatsen bleef men langer onder toezicht van de geestelijkheid.

Schuttersgilden

De vorming van georganiseerde rederijkerskamers heeft wellicht ook plaatsgevonden onder invloed van de al langer gereguleerde schuttersgilden. Tegen het einde van de 14e en het begin van de 15e eeuw namen de schuttersgilden immers vaak enkele 'ghesellen van de spele' mee naar hun wedstrijden ter vermaak van zichzelf en van anderen. Al heel vroeg werden schuttersfeesten opgeluisterd door muziek- en toneel-uitvoeringen door minstrelen en rederijkers. In veel rekeningen van 15e-eeuwse schuttersfeesten is sprake van vergoedingen voor toneelvertoningen. Ook kwam het voor dat er prijzen werden uitgelooft voor toneelspel.

Het lijkt daarom vanzelfsprekend dat de rederijkers in hun organisatie de schuttersgilden als voorbeeld hebben gebruikt en bepaalde aspecten hebben overgenomen. In hun navolging gingen de rederijkers ook eigen wedstrijden houden, los van de schutters.

Rhetorica

De 'ghesellen van de spele' hadden inmiddels de naam Rederijkerskamers of Kamers van Rhetorica gekregen, hoewel de naam gilde ook veel gebruikt werd.

Het woord rhetorica komen we voor het eerst tegen in Noord- Frankrijk, waar in de 15e eeuw in Doornik de naam Puy d'école de rhétorique opdook (Puy = podium).

Sommige schrijvers gaan er vanuit dat het verschijnsel van rederijkers uit Frankrijk afkomstig is, omdat al in de 12e eeuw in Rouen een Confrérie de Puy Notre Dame bestond. Deze vereniging had een half-literair, half-religieus karakter en legde zich vooral toe op het vervaardigen van gedichten ter ere van Maria. In 1229 kwamen dergelijke activiteiten voor in Valenciennes en in de 15e eeuw zou Doornik dus bereikt zijn.

De sterke verspreiding van rederijkerskamers in het zuid-weste- lijk deel van Vlaanderen en het feit dat de oudste rederijkerskamers rond 1400 in Vlaanderen en Brabant ontstonden, versterkt het vermoeden dat dit element van volkskultuur zich vanuit Frankrijk heeft gehecht aan vergelijkbare activiteiten in onze streken en daaraan nieuw voedsel heeft gegeven. In de loop van de 15e eeuw ontstonden de rederijkerskamers ook in de meeste Zeeuwse en Hollandse steden. Later ook in sommige steden buiten deze gewesten.

De bloeitijd van de rederijkers ligt in de 16e eeuw. In Holland, Zeeland, maar vooral in Brabant en Vlaanderen zou, volgens sommige schrijvers, elke stad of elk dorp van betekenis dan een dergelijk genootschap hebben gehad. In de belangrijke steden bestonden er zelfs meerdere.

In Oirschot is van enige rederijkersactiviteit vóór 1983 nog niets bekend.

Henk van de Wal

Literatuur:

- * Elslander, A. van
Letterkundig leven in de Bourgondischetijd: De Rederijkers.
in: Jaarboek XVIII (1968)
Koninklijke Souvereine Hoofdkamer van Rhetorica
'De Fontaine' te Gent
- * Boeckel, J. & L. van Landjuwelen en haagspelen in de XVe en XVIe eeuw.
in: Jaarboek I (1943)
Koninklijke Souvereine Hoofdkamer van Rhetorica
'De Fontaine' te Gent.

- * Gouw, J. ter De volksvermaken.
Haarlem 1871.
- * Degroote, G. Oude klanken Nieuwe accenten. De kunst van de rederijkers.
Leiden 1969
- * De Vlaminck, Alfons L. Jaerboeken der Aloude kamer van Rhetorica
'Het Roosjen te Thielt'. Gent 1862
- * Hermans, C.R. Geschiedenis der rederijkers in Noord-Brabant
Den Bosch 1867
- * Wal, Henk van de De Rederijkersgilde van Sint Katrien Oirschot 1983-1993
Oirschot 1992